

Омуралиева Э.И.

**КОНФУЦИЙДИН «ЛИ ЦЗИ» ЖАНА «ЛУНЬ ЮЙ» КАНОНДУК ҮЛГҮДӨГҮ
ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИДЕЯЛАРЫ МЕНЕН КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ
ИДЕЯЛАРДЫН ҮНДӨШТҮКТӨРҮ**

Омуралиева Э.И.

**НЕКОТОРЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ ИДЕИ В КАНОНИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
КОНФУЦИЯ «ЛИ ЦЗИ» И «ЛУНЬ ЮЙ» С ИДЕЯМИ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ**

E.I. Omuralieva

**SOME PARALLELS OF IDEA IN THE CANONICAL WORKS OF CONFUCIUS «LI CHI»
AND «LUN YU» WITH IDEAS IN KYRGYZ FOLKLORE**

УДК: 821.0(075.7)

Макалада кытайдын улуу ойчулу Конфуцийдин “Ли цзи” жана “Лунь юй” чыгармаларындагы идеялар менен кыргыз фольклорундагы идеялардын жана ошондой эле кыргыз жашоо образындагы каада-салттардын маани-маңызы менен болгон окшоштуктары салыштырылат.

Негизги сөздөр: көчмөн турмуш, отурук жашоо, каада-салт, макал-лакап, дүйнөтааным, коом.

В статье, сравниваются идеи великого китайского мыслителя Конфуция в произведениях “Ли цзи”, “Лунь юй” с идеями в кыргызском фольклоре и значениями в обычаях кыргызской реалии.

Ключевые слова: кочевой образ жизни, оседлый образ жизни, обычаи, пословицы и поговорки, мировоззрение, общество.

The article analyzes the ideas of the great Chinese thinker Confucius in the works “Li chi”, “Lun yu”, with ideas in Kyrgyz folklore and meanings in the customs of the Kyrgyz reality.

Key words: nomadism, sedentary life, customs, proverbs and sayings, world outlook and society.

Тарыхта бир улут же мамлекет башка мамлекет же улут менен байланышпай өз алдынча өнүктү деген маалымат жок. Коңшу жашаган мамлекеттердин бири-бирине кандайдыр бир деңгээлде маданий, саясий түз же кыйыр мамиледе таасир тийгизип тургандыгы белгилүү. Ал эми ошол таасирлердин кимден кимге өткөндүгү, кайсыл элдин маданияты канчалык деңгээлде экинчи элге синип, ал тургай өнүгүп, өрчүп, жыйынтыгында ошол маданияттын түбү кимге тиешелүү экендигин тактоо өзүнчө, өзгөчө маселе. Кийинки жылдардагы жүргүзүлүп жаткан улуттун өзүнүн материалдык жана руханий маданияты, тарыхы жөнүндөгү изилдөөлөрү буга чейинки отурук элдердин маданиятынын өнүгүшү көчмөн элдердин маданиятын өнүктүрүп келген деген мифти жокко чыгара баштады. Чындыгында көчмөндөр өздөрүнүн жашоо образына ылайык бир кыйырдан экинчи кыйырга көчүп жүрүү менен маданиятты, идеяны таратуучу гана эмес, турмуштун жалпы мыйзамына баш ийип, жан жаратылышты боюнда жууруп, жуурулушуп өзгөчө философиялык система иштеп чыккандыгы дайын. Бул система таш бетиндеги сүрөттөн тарып, күндөлүк тиричилигинде, урунган буюмунда, адамдар арасындагы карым-катыш мамилелеринде, жеген

тамагында, кийген кийиминде, сүйлөгөн сөзүндө, алып жүргөн оозеки чыгармачылыгында, кол өнөрчүлүгүндө, салт-санаасында, жаратылышка жасаган мамилесинде, айтор калктын бардык руханий, материалдык, этикалык өнүгүү жактарын тепчип турат. Анын уникалдуулугу да, универсалдуулугу да мына ушунда. Тарыхта ата-бабаларыбыз кылымдар бою коңшу кытай мамлекети менен байланышта болуп келгендиги анык. Мына ушундай шартта байыркы кытай философиясынын көрүнүктүү өкүлдөрү, “дао” аталган философиялык системаны негиздеген улуу Лаоцзы жана анын негизинде этикалык философиялык көз карашты өнүктүрүп, ченемдерди иштеп чыккан Конфуций акылмандын көз караштары менен кыргыздардын макал-лакаптарындагы, салт-санаасындагы, элдик ойчул-акындардын дүйнө таанымындагы философиялык көз караштарынын окшоштуктары, ата-бабаларыбыз менен кытай журтчулугунан ортосундагы болгон карым-катышы тууралуу кабар берет. Байыркы кытай журтчулугу кыргыздар сыяктуу эле Тянь-Асманга сыйынып келишкен. Алардын Асманга болгон ишеними бүткүл байыркы кытай философиясын тепчип, Конфуций акылмандын “Лунь юй” жана улуу Лаоцзынын “Даодецзин” аталган байыркы китептеринин негизин түзүп турат. Бул кытайдын улуу эки акылмандарынын ойлору, кыргыздын Асанкайгы, Жээренче, Калыгул, Арстанбек, Жеңижок, Токтогул, Тоголок Молдо сыяктуу ойчул акылман жана акындарынын чыгармаларындагы ой берметтери жана кыргыздын макал-лакаптары менен үндөшүп турат.

Конфуций окуусунун өзөгүн намыстуулук, баатырдык, эрктүүлүк, акылдуулук, чынчылдык, улууну сыйлоо, жакындарын сүйүп урматтоо сыяктуу сапаттарды өз боюнда сиңирип турган “адамгерчилик” идеясы түзүп турат. Конфуций өлгөндөн кийин анын окуусу анын окуучулары тарабынан улантылган. Бирок алар бул окууну эч качан дин катары карашкан эмес. Биздин замандын II кылымынан баштап императордун указы менен Конфуцийдин окуусу жайылтылып, анын урматына храмдар курулуп баштаган. Мына ушул мезгилден баштап анын окуусу мамлекеттик империянын динине айлана баштаган. Конфуций окуусу Кытай менен эле чектелбестен, орто кылымда Япония, Корея жана Вьетнам дагы бул окуунун таасирине кабылган. Аталган мамлекеттерде көптөгөн ар кандай коомдук

кыймылдар пайда болуп Конфуций окуусун даңкташкан. Өз убагында батыш коомчулугунда Вольтер, Л.Н. Толстой бул окууну жактырып жактаса, Руссо жана Гегель ага тетирисинче көз карашта болгон. (11.42) XVII к экинчи жарымынан баштап Европада Кытайга, Конфуцийге болгон кызыгуу өзгөчө күч ала баштаган. Ошол мезгилде эле бул окууга карата эки көз караш пайда болгон: бирөөлөр кунфучулукта атеизм менен материализм бар дешсе, экинчилери-жан жаратылышты жараткан Улуу куч - Асманга болгон ишеним бар деп тастыкташкан. Кандай болгон күндө да бир нерсе ар дайым чындык болуп кала берет: Конфуцийдин окуусунда эч качан бийлик башында тургандарды жактап, жагынуу айтылган эмес. Тескерисинче адамдагы акылмандуулукту, айкөлдүктү даңктап, адам жолу Асман жолуна кайчы түшпөөсүнө чакырык таштап, адамдын жеке керт башындагы адамдык сапаттардын бийик турушунун зарылдыгын айтып, адам-коом - мамлекет маселерининдеги ички гармониянын сакталышын көзөмөлдөөнү талап эткен.

Улуу Конфуций байыркы тексттерди чогулуп, ирээтеп, Кытайдын байыркы тарыхын изилдөөгө зор салым кошкон. Ал эң ириде этикалык-саясий окуунун түзүүчүсү катары кытай тарыхынын жүрүшүнө таасир эткен инсан катары белгилүү. Конфуций өзүнүн артынан системага салынган окуу калтырган эмес. Анын көз караштары өзүнүн окуучулары тарабынан бир нече китептерде жазылып калтырылган. Бул китептердин жалпы мазмунун мамлекетти башкаруунун моралдык-этикалык жактары түзөт. Коомдогу ар кандай теңсиздиктердин, бузулуулардын келип чыгуусунун негизги себебин Конфуций адамдардын моралдык сапаттарынын төмөндөшүнөн көрөт. Ал өзүнүн окуусунда коомду жакшы жакка өзгөртүүнүн бирден бир жолу - адамдардын өз керт башына тиешелүү адамдык сапаттарды асылдандыруу менен жалпы коомдогу өз ара алака мамилелерди жөндөө деп эсептеген. Акылмандын көз карашында “Асман” бул – “Шанди” аталган улуу күч же болбосо – “Тянь”, аалам менен жер үстүндөгү тартипти орнотуучу. “Асман” жер үстүндөгү башкаруучуларды - “Асман эркин” алып жүрүүчүлөр деген. Алар жердеги мыйзамдарды “Асман эркине” тууралап башкара билишсе, жер үстүндө ыраатуулук өкүм сүрүп, өлкө гүлдөгөн мамлекетке айланып, элдер бейпил, жыргал турмушта жашайт деген. Кокус башкаруучу “Асман эркине” кайчы келер иштерди жасаса, анда жер үстүнө “Асмандын” каары келет, ар кандай кырсыктар, оорулар каптап, калк башына жакырчылык келип, өлкө башына каран түн түшөт. (9.200) Бул өңүттө, албетте, калк башында турган императорлордун өзгөчө миссиясы белгиленип, алардын коомдогу - “Асман уулунун” аркалаган жоопкерчилигине баа берилген. Улуу акылмандын бул ойлору кытай философиясы менен адабиятынын классикалык үлгүлөрү болгон “беш китепте” берилген. Анын ичинде эки китеби: “Лунь юй” (“Ой жүгүртүүлөр жана аңгемелешүүлөр”) жана “Ли цзи” (“Этика жана ритуал китеби”) деп аталып, негизи-

нен акылмандын этико - философиялык пландагы идеяларын чагылдырып турат (2. 17).

Конфуций акылмандын аталган трактатындагы “Ли” жүрүш-туруш нормалары учурунда кытайдагы кийинки муундары үчүн сөзсүз түрдө сакталууга тийиш болгон байыркы акылмандыктын энциклопедиясы катары кабылданып келген. Бардык мектептерде “Ли цзинин” текстин жатка билүү кажет болгон, ал эми жогорку жакта тургандар жана кызматтык карьера менен өйдөлөп жылгандар үчүн өзгөчө талаптар коюлган. Алар каада- салттарды жакшы билүү менен эле аларды кыйшаюусуз сактоолору тийиш болгон. Алсак 49- бапта ар кандай церемонияларда сөзсүз сактала турган стереотиптеги эрежелер болсо, 31-бапта алардын 300 негизги жана 3000 кошумча деп, болжолдуу саны дагы берилген. Мына ушул нормаларды жатка билип сактай алган адам гана “татыктуу адам” (добродетель) катары бааланган. (2.119) Бул китеп эки миң жылдан ашуун убакыттан бери ар бир кытайдын китеп текчесинен орун алып келет. Арадан убакыт өтүп, мезгилдер алмашып, китеп бүгүнкү күндүн чындыгына туура келбесе да андагы ой берметтери адамзаттын жалпы өнүгүүсүнө багыт берип жарыгын чачып турат.

Китептин 1-бабында ар бир адам акылдуу зат катары жаныбарлардан айрымаланып өз ара алака эрежелерин (“ли”) катуу сакташы шарт делген. Бул эрежелердин түпкү негизинде адамгерчилик, башкаларга болгон сый мамиле, өзгөчө улууларды урматтоо, өзүнүн жана өзгөнүн барк-баасын билүү, чынчылдык, нарктуулук, сабырдуулук жана башка адамдык касиеттер турат. Ар бир адамдын айткан сөзү кылган иши менен дал келиши керек. Ал үчүн атайын кабыл алынган эрежелер менен жүрүү зарыл.

Эми кыргыз чындыгына келсек, жогорудагыдай көз караш кыргыз дүйнөтаанымында элдин жашоо образынын өзөгүнө айланып, күндөлүк турмуш тиричилигинен тартып, ойлогон ой, жасаган иштерине чейин ийнедей тепчип турат. Отурук элдерден айрымаланып, көчмөн журтта атайын мыйзамдар иштелип чыгып, аны кагаз жүзүндө бекитип, анан аны жаттап, ишке ашыруу деген ой болгон эмес жана болмок да эмес. Эзелтеден көчмөн турмуштун өзүндө артык баш оокат артынып көчүп жүрүү мүмкүн эмес эле. Кыргыз баласы бул жашоого төрөлүп, алгачкы Ата-Журттун абасын искегенден баштап, эне сүтү менен бирге кан-жанына табияттын мыйзамы таралып, кыбыр эткен жашоосунан тарта кобур эткен ар бир сөзүнө чейин ошол мыйзамынын чегинде иш кылып, жан-жаратылыш менен гармонияда болуп: “Чөптү кордосоң көзгө зыян”, “Тең бөлгөндү Теңирим сыйлаптыр” деп, Теңирдин улуулугун сыпаттап, андан агылган адамдык касиеттердин ар адамдын керт башына тиешелүү экендигин: “Сабырдуу болсон озоорсуң, сабырсыз болсоң тозоорсуң”, “Конок койдон жоош”, “Алдына келсе атандын кунун кеч”, “Баатыр бир өлөт, коркок миң өлөт” деп, андан артылып: “Жалгыз чырпык токой эмес”, “Киши болоор кишинин киши менен иши бар, киши болбос кишинин ким менен иши бар”

(8. 34-37.), “Эл менен сен бийиксиң, элден чыксаң кийиксиң ” деп эл накылын атактуу ак таңдай акын, Арстанбек бабабыз аркылуу элге берип, кийин соң ошол коомдун өзүндөгү гармониянын сакталышына анын жалпы коомго тиешелүү экенин таспиктеп: “Улууга урмат, кичүүгө ызаат”, “Кызга кырк үйдөн тыюу” деп, тээ түбүнөн улуу мыйзамды нускап, элдик макал-лакаптарына сиңирип, каада-салттары менен бекемдеп келген. Кыргыздын “санат”, “насыят”, “үлгү” ырларында да мына ушул асыл ойлор баштан аяк чагылып турат.

Туура сүйлөп түз жүрсөн,

Кадырың болот калкыңа.

Жайдары жигит болчу деп

Бракмат айтат артыңа.

Кыялың, оюң түз болсо,

Кыргыз эмес кытай да

Жетет го балдар баркыңа. (8.139) Ушул жерден азын-оолак айта кетүүчү нерсе макал-лакаптардын уйкаштык формасы. Отурук элдерде тигил же бул мыйзамдын укумдан-тукумга жетиши үчүн, албетте, кагазга түшүрүлүүсү жана дал ошондой сакталуусу шарт болгон. Ал эми тарыхта кай бир учурларда, кызыкдар болгон кимдир бирөөлөр тарабынан жеке кызыкчылык максатында тигил же бул мыйзам өзгөртүүгө дуушар болгон учурлар кездешкен. Ал эми бул нерсе көчмөн шартында кандай болгон? Ата-бабаларыбыз бул маселени гениалдуу чечкен. Бабаларыбыз абалкыдан берки асыл ойлорун, коом ичиндеги адамдар арасындагы алака-катыш мыйзамдарын бир системага салып, аны каада-нарк, салт тогоосуна түйүп, макал-лакаптарынын маңызына сыйдырып келген. Ага алымча-кошумча кошуу же үтүрүн, чекитин оңдоп айтуу эч мүмкүн эмес. Тигил же бул макал тээ ата-бабабыздын оозунан алгач кандай абалда чыккан болсо, бүгүнкү урпагынын оозунда так ошондой жаңырат. Буга себеп-анын бир шилтеме чулу, ажырагыс уйкаштык формасы.

Эми макал-лакаптардын мазмуундук жагына келели. Бая Конфуций окуусунун өзөгүн түзүп турган адамгерчилик, чынчылдык, адилдик, акылдуулук идеялары кыргыз макалдарында кандай чагылдырылган. Алардын бир нечесин салыштырып көрсөк: Конфуций: “Люди в древности не любили много говорить. Они считали позором не поспеть за собственными словами”(12.175.) – “Аргымак аттын жакшысы азыраак оттоп көп басат, азамат эрдин жакшысы азыраак сүйлөп көп жасайт”, “Эр жигиттин өзү өлгүчө сөзү өлсүн” (8). Конфуций: “Советы мы принимаем каплями, за то раздаем ведрами.” (12.176.) – “Жаман киши акылчаак, жаман эчки бакырчаак”, “Жаман уул атанын кашыктап жыйганын, чакалап түгөтөт”. Конфуций: “Драгоценный камень нельзя отполировать без трения. Также и человек не может стать успешным без достаточного количества трудных попыток” (12.234.) – “Саргара жортсоң, кызара бөртөсүн.” “Жашыңда берсин мээнетти, карыганда берсин дөөлөттү.” Конфуций: “Три вещи никогда не возвращаются обратно - время, слово, возможность. Поэтому не теряй времени,

выбирай слова, не упускай возможность.”(12.188) – “Айткан сөз - атылган ок”, “ Убакыт - учкан куш.” Конфуций: “ Видя перед собой зло, я бегу прочь так, словно ступил ногой в кипящую воду ” (12.189) - “Жакшыга жанаш, жамандан адаш.” “Жакшыга жанашсаң жетесиң муратка, жаманга жанашсаң каласың уятка.” Келтирилген бул мисалдар кытайдын улуу ойчулунун жашоонун өзөгүн түзүп турган “Дао” - “Жолдун” тегерегиндеги ой жүгүртүүсү менен турмуштук бай тажрыйбасынын негизинде асыл ойдон сызылып чыккан акылман ойлору болсо, кыргыз макалдары – баба акылынан оргуштап акан турмушка, жашоо-шартка ыңгайлашкан, жок, адамдын жашоосун аалам мыйзамына шайкештирген өзгөчө мурас.

Өз мезгилинде кытайда “Линин” социалдык мааниси зор болгон. “Лиц зинин” негизинде коом арасындагы так бөлүнгөн социалдык айрымачылыктар жана ошого жараша өзүн-өзү алып жүрүү эрежелери жатат. Лустун Ай-гунунун суроолоруна : “Коомдогу тартиптин сакталышынын маңызы адамдар арасындагы социалдык айрымачылыктардын император менен калктын, жогорку жактагылар менен төмөнкү жактагылардын, улуу менен кичүүнүн, аял менен эркектин ортосундагы айрымачылыктарын так ажыратып билүүдө”, – деп жооп берген.

Конфуцийдин “Ли цзи” эмгегинин негизи - “Ли”. “Ли” – бул коомдогу бардык мамилелерди ирээтке салып, бир ыргакка салып турган пайдубал. Мындагы эрежелер боюнча ар бир адам өзүндөгү менменсинген текебердикти жеңип (өзгөчө элге белгилүү бай адамдар же кызматтык карьерага кадам койгондор), өзүнөн улууларга, устатына, мейманга карата элпек, сыйкор болуусу абзел болгон. Улуулардын көзүнчө ашыкча сөз сүйлөбөй, качан гана улуу киши кайрылып суроо берсе, ордуна туруп, жакындап келип башын ийип кулак салган. Адамдардын арасында кийген кийими да таза тыкан болуп, ал тургай тамактанып жатканда дагы сугулуп, аптыгып, оозу башынан чачыратып жебеш керектиги талап этилген. Ушундай эле эрежелер кыргыз турмушунда да өтө так сакталган. Ар бир адамдын меймандык сыйы менен, мырзалык сыны менен өз ордун таап отурушуна өзгөчө маани берилген. Ошого жараша салт сакталган. Болбосо адамдын наркына шек келип, беделине доо кеткен.”Манас” эпопеясында буга мисалар баштан аяк жатат.Алсак, Алмамбеттин казактын ханы Көкчөгө таарынып келгенинде Алмамбеттин аяк алып ичкенинен мырзалык сыны көрүнүп Манас баатырдын купулуна толот:

...Бал чайкаган кымызды...

Кош колдоп аяк сунуптур.

“Абакеме сунгун”, – деп

Алмамбет айып туруптур.

Эр Бакай эрдин малыптыр

Эми Алмамбет сунуп калыптыр.

Алмамбет алып аягын

Асти билдирбесем – деп

Ачкалыктын баянын,
 Азгана жутту кылт этип
 Өзөгүнө түшүптүр;
 Өбөктөп Алмаң шылк этип... (10.235)

Мындан сырткары “Ли циде” конок күтүүнүн эрежелери да майда деталдарына чейин: ким кайда отуруу керек, кайсыл убакта ким сүйлөш керек, кимге карап ким жүгүнүш керек сүрөттөлүп, ал эреже катуу сакталган. Бул эрежелер эркектерге гана тиешелүү болгон. Эркек менен аялдын ортосунда бири-бирин карап жүгүнүүдөн (андан башка эч кандай контакт болушу да мүмкүн эмес) башка эч нерсе айтылган эмес. Эркектер ар дайым көчөнүн оң тарабы менен гана, ал эми аялдар көчөнүн сол тарабы менен гана жүрүү керек делген. Бул нерсе кыргыз жашоо образында “наркка” байланган да “аксакал наркы”, “жигит наркы”, “кыз наркы”, “эл наркы”, “кан наркы” делип, ал тургай нарктын бузулушу, салттын сакталбашы жазага татыктуу болгон. Алсак, Манас баатыр Алмамбет менен алгач көрүшөөрдө кырк жигитине эскертип айтып, “кан наркынын” сакталышын талап этип жатат:

...Абыдан кыйын эрдир – ээ,
 Алып келип үстүмө,
 Ар канча кыйын болсо да
 Ат менен салам бердирбе,
 Жөө келип айтсын саламын,
 Жөнүн билип алмын,
 Пас келип айтсын саламын,
 Баркын билип аламын. (10. 234)

Мындан соң, Алмамбет баатыр “добулбасты каңк уруп” жанынан аскер уруш салып өткөн кырк жигитти “дың этип такыр элебей, чымынга дагы теңебей”, кан чатырды карай ат тизгинин жыйбай бет алганда, кырк чоронун бири Ажыбай Алмамбеттин атын чылбырдан алып:

Улук да болсоң, - ушул жол, (чындыгында Алмамбет да бир элдин улугу!)

Биздер үчүн кичик бол,
 Каары катуу каныбыз,
 Ат менен берсең саламды,
 Калбас тирүү жаныбыз,
 Кесилип кетер башыбыз. (10. 234) деп “кан наркынын” сакталышына безеленген.

Кыргыздар илгертен эле өзүнүн меймандостугу менен белгилүү болуп келген. Коногун же эң сыйлуу адамын төргө отургузуп сыйлаган. Боз үйдүн оң тарабына – “эр жагына” эркектер, ал эми сол тарабына – “эпчи жагына” аялдар отурушкан. Колго суу куюу дагы мына ушул “эр жак” менен “эпчи жакка” байланыштуу болгон. Тамак тартканда да устукандар ар кимдин коомдогу же учурдагы ээлеген ордуна карата бөлүштүрүлгөн. Дасторкон үстүндөгү аңгемелешүү да атайын тартипте болгон. Улуу адамдан оозунуп жаш адамдар сөз сүйлөгөн эмес. Качан гана улуу адам суроо салганда адептүү түрдө жооп берген.

Конфуций жана кыргыз реалийиндеги дагы бир үндөш түшүнүктөр бар Конфуций окуусу боюнча

мамлекеттин гүлдөгөн, өнүккөн өлкөгө айланышы анын пайдубалы канчалык деңгээлде бекемдигине жараша болмокчу. Ошондуктан улуу акылман бул илимдин негизине Асман Жолун чөгөргөн. Айта кетчү нерсе “Даонун” кытайча бир мааниси – жол деп которулат. Даосизм илими боюнча: “дао – это следование естественности” – табиятты ээрчүү (13.30.). Бардык нерсе “даодо” – “жолдо” төрөлөт жана өзгөрөт. Ошондуктан жашоодогу бардык нерсе табият мыйзамын ээрчиши шарт. Алгач байкаган адамга айтылганын бардыгы туура. Чындыгында да ошондой. Бирок... Мына ушул жерден кыргыз кыргызындагы көзкараштарга келсек.

Кыргызда ата-бабадан бери эле “жол” деген түшүнүк бар. Тээ, илгертен бери эле коом ичинде мамилелерде ар нерсе өз жолу менен чечилип келген. “Жолуң болгур”, “жолуң улуу”, “жолдугун кыл” “жолунду бил” - дейт. ” (13. 78) Муну биздин ата – бабаларга эч ким китепке жазып, сынак алып окутуп отурган эмес. Бул нерсе эне сүтү менен денеге кирип, сөөк менен кошо чыгып элдин элдигин сактап, каада-салттарында, ырым-жырымдарында бекип, элдик ооз эки чыгармаларында, улуттун музыкасында, улуттун кол өнөрчүлүгүндө чагылдырылып, улуттун жүзүн түзүп келген. Эгерде кытай журтунда бул нерсенин түпкү максаты коом арасындагы мамилелерди ыраатуулукка салып мамлекетти башкаруу, гүлдөгөн мамлекетке айландыруу болсо, көчмөн коомунда адам баласы ириде Теңир жараткан ааламдын бир бөлүгү, адам бул- аалам, аалам бул- сен. Теңирдин жолуна сенин жолуң кайчы түшпөөсү шарт. Ошондо гана бардык нерседе ыраатуулук өкүм сүрүп, асман астында тынчтык орнойт. Ар нерсе “өз жолу” менен болмокчу. Бирок көчмөндөр Улуу Лао айткандай карандай табиятты ээрчип, эч нерсеге кийлигишпей отуруп калган эмес же болбосо акылман Конфуций айткандай бул нерсени тыкыр, жылдырбай бир чекке байлап, эрежеге камап койгон эмес. Мисалы кунфучулукта бала атасынын душманы менен эч качан элдешпестиги көргөзүлсө, кыргыз ириде табияттын өзү сыңары ийкемдүү болгон: “Атасы душман дос болбойт”. Ошол эле убакта: “Алдыңа келсе атаңдын кунун кеч” деп кечиримдүүлүккө, “Атаңды өлтүргөнгө эненди алып бер” деп түпкүлүктүүлүккө (бул дагы жолго жараша, кырдаалга жараша) нускаган. “Кыздын эркеси- биттин сиркеси”, “Кызга кырк үйдөн тыюу” деп кыздын айрым терс кыялдарын тизгиндеп айтса, ошол эле кезде “Кыздын кырк чачы улуу”, “Жакшы кыз жакадагы кундуз”, “Кыз үйдүн коногу” деп кыз баланын ордун кадырлап, анын атанын үйүндө убактылуу конок экендигин, эртең өз журтун таап, башка бирөөнүн түтүнүн буларын эске салган. Мындай кошилтик манилер кыргыз макал-лакаптарын каршы-терши тепчип турат. Себеби, көчмөн дүйнөтаанымында дүйнөнүн өзү “оң” жана “сол” түшүнүктөрүнөн туруп, батыштын диалектикасындагыдай карама-каршылыктардын биримдигинин түбөлүк кыйраткыч карама- каршы-

лыгы эмес, бирин-бири толуктаган, бирине-бири айланып турган диалектика болмогу: (15.103)

... Он сегиз мин Ааламды
 Бир жаратгың дүнүйө.
 Кемтиги жок эч жерде
 Куп жаратгың дүнүйө,
 Аял менен эркекти
 Жуп жаратгың дүнүйө...
 ... Күн менен түндү камчылап
 Өтүп жаткан дүнүйө,
 Журттан журтка ташынып
 Көчүп жаткан дүнүйө,
 Бирөө күйсө бирөөбү
 Өчүп жаткан дүнүйө...
 Бир бөксөрсө кайрадан
 Толуп жаткан дүнүйө... (11.26

- деп атактуу Жеңижок акын безеленип ырдап келген эмеспи.

Жыйынтыгында дагы да белгилеп кетчү нерсе тарыхта бир элдин маданияты, тили, дүйнөтаанымы, көзкараштары экинчи элдин маданияты, тили, дүйнөтаанымы менен кандайдыр бир жалпылыктары, окшоштуктары болуусунун ар кандай объективдүү жана субъективдүү жагдайлары бар. Бул жерде негизги маселе ушул нерсе качан, кимден, кимге келген, кайсыл кыртышта алгач өнүм алган жана

ошонун аркасынан, балким, буга чейин байкалбай, элес алынбай келген нерселерди тактап, ирээтеп, бир системага салып алуу мүмкүнчүлүгү бардыгында.

Адабияттар:

1. Абылкасымова Г.А Кыргыздардын макал-лакаптарынын философиялык маңызы – Б., 2015.
2. Алексеев В. М. Китайская литература - М., 1978.
3. Балдар фольклору. “Эл адабияты” серия. 20-т - Б., 1998
4. Древнекитайская философия в 2 т. - М., 1972
5. Древнекитайская философия: Собрание текстов в 2-х т. – М.: Мысль, 1972-1973 (Философское наследие).
6. Жеңижок. Ырлар - Ф., 1986.
7. Китайская философия. Энциклопедическая словарь - М., 1994.
8. Кыргыз элинин макал-лакаптары - Ф., 1986.
9. Малявин В. Конфуций - М., 1992.
10. Манас. Кыскартылып бириктирилген вариант. 1; 2-к., проф. Б.М.Юнусалиевдин редакциясында - Ф.: Кыргызмамбас, 1958.
11. Мурас.- Б., 1990.
12. Семенов И.И. Афоризмы Конфуция - М., 1987.
13. Өмүралиев Ч.И. Теңирчилик - Б., 1994.
14. Өмүралиев Ч. Теңирчилик. Коом мамлекет - Б., 2012.
15. Өмүралиев Ч. Теңирчилик. Бурут тамга - Төрөн тил – Б., 2012

Рецензент: к.филос.н., доцент Аалиева Г.К.